

8. *Umantciv Y. M.* Mehanizm ekonomichnoi polityky [Mehanizm ekonomichnoi politiki]. *pidruchniki.ws*. Retrieved from http://pidruchniki.ws/14170120/ekonomika/ekonomichna_diyalnist_derzhavi. [in Ukrainian]

9. *Cerevykov Y. L.* Prezentatciia: Publichno-pryvatne partnerstvo: mizhnarodna praktyka ta ukrainskiy dosvid. Presentation: Public-Private Partnerships: International Practice and Ukrainian experience. *eef.org.ua*. Retrieved from http://eef.org.ua/img_collection/file/E%20Cherevykov_PPP%20International%20Practice.ppt. [in Ukrainian]

10. *Yakimetc V. N.* (2004). Mezhsektornoe socialnoe pertnerstvo: osnovy, teoriia, printcipy, mehanizmy [Intersectoral social partnership: the basics, theory, principles, mechanisms]. Moscow: Editorial URSS. [in Russian]

Стаття надійшла до редакції 17.09.2013 р.

УДК 336.228:330.3

Муталімов В. А.,

к. е. н., доцент, здобувач кафедри політекономії
факультетів управління і управління персоналом та маркетингу
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ЯК ІНСТИТУЦІЙНОЇ ОСНОВИ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

Mutalimov V. A.,

Ph. D., Associate Professor,
the applicant of the Department of political economy faculties
of management and personnel management and marketing of the
SHEE «Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman»

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE THEORY OF LIBERALIZATION AS THE INSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR MACROECONOMIC STABILITY

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено становлення і розвиток теорії економічної лібералізації як інституційної основи макроекономічної стабільності. Дано теоретичний аналіз і критичний розгляд історії протистояння протекціонізму та лібералізму.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: макроекономічна стабільність, лібералізація, протекціонізм, СОТ.

ANNOTATION. The article explores the formation and development of the theory of economic liberalization as the institutional framework of

macroeconomic stability. Dan theoretical analysis and critical review of the history of confrontation between protectionism and liberalism.

KEY WORDS: macroeconomic stability, liberalization, protectionism, WTO.

Постановка проблеми. Ні в одній галузі економічної теорії не проявилися так яскраво і чітко інтереси різних соціальних класів і груп, як у сфері міжнародних торговельних відносин. У цьому сенсі лібералізм передбачає таку систему зовнішньої торгівлі країни з іншими державами, по якій торгівля не обмежується жодними державними заходами. Протекціонізм, навпаки, є системою зовнішньої торгівлі, що передбачає стимулювання розвитку внутрішнього виробництва з допомогою різних заходів економічної політики держави. Різні групи країн зацікавлені в тому чи тому напрямку політики зовнішньої торгівлі, і у зв'язку з цим політична економія прагне обґрунтувати відповідний напрям теоретичними побудовами. Таким чином, теоретичний аналіз і критичний розгляд історії протистояння протекціонізму та лібералізму в міжнародній торгівлі є нерозривними аспектами дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика глобалізації та поширення її впливу на суб'єктів світової економіки є однією з найактуальніших тем, дослідженню якої присвячені роботи зарубіжних і українських учених і практиків, серед яких слід відзначити роботи А. Тоффлера, А. Моррісона, А. Гальчинського, О. Білоруса, Д. Лук'яненка, В. Іноземцева, В. Василенко, С. Варналія та ін.

Мета статті: розкрити сутність лібералізації, становлення та розвиток її теорії як інституційної основи макроекономічної стабільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважається, що основні принципи СОТ — лібералізація і свобода світової торгівлі сприяють відкритості національних економік та економічному зростанню країни — члена СОТ.

Однак, наприклад, економіки Китаю і НІК сьогодні успішно розвиваються, досягли успіхів в своєму розвитку не стільки «відкритістю економіки», а скільки «завдяки ефективним реформ (земельної, промислової, банківської, правовий), суворому регулюванню торгівлі, розвитку державного підприємництва, державного субсидування нових секторів економіки, а також їх захисту від іноземної конкуренції, ефективного управління державою інвестиціями у певні сектори економіки, ефективної грошово-

кредитною політикою, розвитком власної промислової політики, підтримкою НДДКР» [20].

Таким чином, успіхи економічного розвитку цих країн обумовлені не «вільним ринком», а сильною роллю держави.

Свобода у світовій торгівлі — це свобода для ТНК США, ЄС та Японії відкривати для себе нові ринки збуту, використовувати дешеву робочу силу і дешеву сировину, знижувати податки та зробити менш жорстким екологічне законодавство [11, с. 87].

У реальній історії міжнародної торгівлі протиріччя між протекціонізмом і лібералізмом і всередині їх самих вирішувалися зміною одного цілого іншим. В історії науки, і особливо на сучасному етапі її розвитку, зазначені протиріччя, на наш погляд, є діалектичними, що передбачає взаємний зв'язок протекціонізмом і лібералізму, їх єдність на основі функціональних відмінностей.

У цілому аналіз теоретичних концепцій у галузі міжнародної торгівлі і практики їх використання дозволяє зробити висновок про те, що протекціонізм і лібералізм у зовнішньоторговельній політиці — парні категорії, які не існують один без одного і являють собою діалектично суперечливе єдність [1, с. 150]. І на кожному етапі знаходяться зацікавлені і в протекціонізмі, і в лібералізмі боку.

Існування двох різних підходів у зовнішньоторгової політики — протекціонізму і лібералізму — застерігає проти будь-яких спрощень у цій сфері міжнародних економічних відносин. Суворе застосування принципів лібералізму менш розвиненими країнами піддає їх економіки небезпеки. Очевидно, що і для розвинених країн є нагальна необхідність у певному прагматизмі. Іншими словами, необхідно завжди знаходити, за образом висловом М. Пебро, «рівновага між наївною вільною торгівлею і тендітним протекціонізмом» [14, с. 73]. Тому, на наш погляд, теоретично невірно ставити питання: або лібералізм, або протекціонізм. Правильніше говорити про необхідність використання при виробленні методології сучасної зовнішньоторговельної політики положень як лібералізму, так і протекціонізму.

Вперше економічна теорія зробила спробу обґрунтувати проблеми зовнішньої торгівлі у працях меркантилістів. Представники економістів тієї доби, незважаючи на велику подібність їх ідей, не представляли цілісної школи у власному сенсі цього слова, тому що не змогли зв'язати окремі складові частини своїх доктрин в єдине ціле, яке спиралося б на певні, твердо встановлені принципи.

Концепція меркантилізму пройшла два етапи у своєму історичному розвитку. Для першого з них була характерна монетарна політика, спрямована на вирішення проблеми накопичення золота в національному масштабі шляхом маніпуляцій в сфері грошового обігу та його регулювання. Ранній монетаризм знайшов відображення в працях англійського економіста Ст. Стаффорда. На думку автора, гроші і благородні метали складають якщо не єдиної, то найважливішу форму народного багатства; тому завдання економічної політики зводиться до збільшення кількості грошей у країні. Англія бідніє, тому що з неї іноземці вивозять гроші; інші країни багатіють, тому що отримують ці гроші. Для залучення грошей рекомендується заступництво тих галузей промисловості, які збувають свої продукти за кордон.

Одним з видатних представників пізнього меркантилізму у Франції був А. Монкретьєн. Джерелом багатства держави він вважав насамперед зовнішню торгівлю, особливо вивезення промислових і ремісничих виробів. У його роботі збереглися сліди монетаризму (іноземці порівнювалися з насосом, який викачує багатство з Франції, пропонувалося їх вигнання), але першорядне значення надавалося «природному багатству» (хліб, сіль, вино тощо), оскільки не кількість золота і срібла робить державу багатогою, а наявність предметів, необхідних для життя і одягу» [4, с. 180—181].

На думку Т. Манна, «звичайним засобом для збільшення нашого багатства і наших скарбів є іноземна торгівля, що в ній ми завжди маємо дотримуватися того правила, щоб щорічно продавати іноземцям своїх товарів на більшу суму, ніж ми споживаємо їхніх товарів». Т. Манн заявляв, що «гроші, які привозяться у країну завдяки активному балансу нашої зовнішньої торгівлі, — це єдині гроші, які у нас залишаються і якими ми збагачуємося» [5, с. 46—47].

У Франції меркантилістська політика у II пол. 17 в. зв'язується з міністром короля Людовика XIV Ж. Б. Кольбером (1619—1693), який закликав до досягнення активного торгового балансу, як джерела збільшення державних доходів у першу чергу за рахунок: створення мануфактур, заохочення промисловості, збільшення вивезення промислових виробів і ввезення сировини, скорочення ввезення готових виробів іноземного виробництва.

У другій половині XVII ст., після закінчення Визвольної війни та Переяславської Ради (1654), меркантилізм на практиці використовував Б. Хмельницький. З метою захисту купецьких прав були встановлені високі мита на вивезення товарів з країни, особливо

золота, срібла, коштовностей, а також пільги місцевим виробникам, стимулювали їх на вивезення товарів.

На Русі протекціоністські ідеї меркантилізму були вперше підтримані відомим ученим і дипломатом А. Л. Ордин-Нащокиним, який 1667 р. був ініціатором прийняття Ново-торгового статуту, запроваджував «принцип національної вищості». Меркантилізм А. Л. Ордин-Нащокіна представляв собою обґрунтування політики протекціонізму зі специфічними для Росії того часу особливостями [18]. Рішучого продовження ця політика придбала в кінці XVII—початку XVIII ст. у реформах Петра I, що завдання домогтися економічної незалежності Росії вирішував меркантилістськи: шляхом залучення в країну золота та срібла, форсування експорту, заохочування російського купецтва, розвиток промисловості та судноплавства.

Подальше теоретичне обґрунтування політики протекціонізму в цей період отримала в роботах українського вченого та церковного діяча Ф. Прокоповича і російського «купецької людини» І. Т. Посошкова. В основному творі І. Т. Посошкова «Книга про вбогість і багатство» (1724) чітко проявився меркантилізм його автора при характеристиці торгівлі [2].

Протекціоністські ідеї меркантилізму знайшли відображення у творах і практичній діяльності російського державного діяча В. М. Татищева. У ряді робіт він виклав свої погляди на значення зовнішньої торгівлі для багатства суспільства, дотримувався теорії торгового балансу [16].

Останнім представником школи меркантилізму, на думку багатьох дослідників, є англійський економіст Дж. Стюарт, який не тільки радить обмежувати споживання іноземних товарів, якщо воно перевищує власний вивезення, а взагалі рекомендує суворі державні регламентації діяльності у всіх сферах народного господарства.

Таким чином, протекціоністські погляди меркантилістів домінували в економіці півтора століття. Вони принесли позитивні результати в Англії, Франції та інших країнах, у сенсі розвитку промисловості, судноплавства, транспорту.

До середини XVIII століття торгівля між країнами мала більше обмежень, регламентацій і заборон. Цей період часу більше відповідав усвідомлення необхідності вільної економічної діяльності.

Важливу роль у цьому відіграв англійський філософ і економіст Дж. Локк (1632—1704), який у праці «Два трактати про державне правління» (1690) виклав фундаментальні засади соціально-політичної концепції лібералізму: економічної волі як права

на особисте володіння і користування власністю та інтелектуальною волею, що включає волю совісті. Обґрунтування принципів індивідуалізму дозволило Дж. Локку висунути на перший план ідею стихійної, вільної закономірності ринку, сформулювати зачатки теорії попиту і пропозиції, і тим самим закласти методологічні та теоретичні основи класичної теорії міжнародної торгівлі теорії вільної торгівлі або фритредерства.

Слід зазначити, що словосполучення (free trade — вільна торгівля) спочатку з'явилося в англійській мові в кінці XVI століття [17, с. 10]. Тоді під «free trade» розумілася якась економічна свобода приватної особи, не обмежена бар'єрами для цього роду дій.

Першим, хто оголосив будь-яке урядове втручання шкідливим для економічної діяльності народів, був Д. Норс (1641—1691). Саме його можна вважати першим фритредером.

Систематизацію вчень про вільну торгівлю XVII—XVIII століть виробив А. Сміт. Його ідея міжнародного поділу праці як основи зовнішньої торгівлі є лише окремим випадком загальної ідеї поділу праці. Принцип свободи торгівлі дозволяє країні зосередити свої зусилля на виробництві тих продуктів, які вона може робити краще і найдешевше.

Засновниками, «класиками» наукової теорії міжнародної торгівлі є Д. Рікардо, Р. Торренс і Дж. С. Мілль.

Д. Рікардо він стверджував, що поділ праці і зовнішня торгівля стихійно сприяють певної вигоди всіх націй, які беруть участь у вільному зовнішньоторговельному обміні: «При системі повної свободи торгівлі кожна країна, природно, витрачає свій капітал і робочу силу на такі галузі промисловості, які дають їй найбільші вигоди [12]. Д. Рікардо довів, що лібералізація зовнішньої торгівлі веде до економічного зростання [13, с. 112—128]. Проте інститути глобалізації вимагають від держав їх спеціалізації на сільськогосподарських продуктах і сировинних товарах.

В основу теорії порівняльних переваг покладена ідея про існування відмінностей між країнами в умовах виробництва. Відповідно, передбачається, що в будь-якій країні за будь-яких природних умов в принципі існує можливість налагодити виробництво будь-яких товарів. Таким чином, згідно теорії Д. Рікардо, кожна країна отримує «вигоду» від розвитку зовнішньої торгівлі, використовуючи різницю у витратах виробництва різних товарів у різних країнах.

Послідовник Д. Рікардо, англійський економіст Дж. С. Мілль виклав так званий закон міжнародної вартості: «Вартість, за якою дана країна обмінюється своєю продукцією з іншими країнами,

залежить від двох чинників: по-перше, від розміру і здатності розширення попиту цих країн на її товар порівняно з попитом на їхні товари; по-друге, від розміру капіталу, що вивільняється з внутрішнього виробництва товарів для власного споживання» [10, с. 369—370].

Активними прихильниками класичної теорії вільної торгівлі в середині ХІХ ст. виступали українські вчені, професори Київського університету І. В. Вернадський (1821—1884) і М. Х. Бунге. Протекціонізм у торговельній політиці, на думку Г. Х. Бунге, є пережитком минулого, оскільки виробництво перебуває під опікою держави, позбавляється стимулів суперництва, затримується здешевлення продукції і розвиток технічного прогресу. Свобода ж, на його погляд, є одним з проявів свободи промисловості [6, с. 68].

І. В. Вернадський, один з прихильників вільної торгівлі, критикував економічні школи, які пропонували урядове втручання в економіку. І. В. Вернадський зазначав, що історичний досвід доводить позитивний вплив розвитку зовнішньої торгівлі на економічне зростання в країні. На його думку, через надмірно протекціоністської системи дорожчають ввезені в країну товари, скорочується їх споживання і, отже, рівень життя населення та ділова активність в економіці [9, с. 39—40].

Оригінальні ідеї про протекціонізм і вільної торгівлі висувалися економістом і істориком І.І. Янжулом. Він вважав, що державне невтручання і свобода торгівлі не є загальним законом людства [19, с. 165].

Значний внесок у розвиток теорії протекціонізму і протекціоністської політики Росії зробив всевітньо відомий російський учений Д. І. Менделєєв. Він дав визначення протекціонізму як механізму державного захисту економіки і засоби боротьби з країнами, які проводили щодо Росії економічну експансію [7, с. 67].

Становлення теорії міжнародної торгівлі в ХІХ ст. являє собою приклад еволюції наукового вчення. Новий виток його розвитку означав поглиблення знань про міжнародної торгівлі, розширення меж її дослідження і підвищення рівня обґрунтування при збереженні основних постулатів фритредерства і протекціонізму.

У ХХ ст. протиборство двох напрямків у дослідженні міжнародної торгівлі не тільки не зтихла, але і отримало подальшого розвитку. Згідно з критерієм використання класичного підходу до аналізу міжнародної торгівлі, їх можна класифікувати за трьома групами.

До першої групи відносяться неокласичні теорії, новизна методологічних підходів до дослідження яких полягає в тому, що розширюється кількість аналізованих товарів, країн і факторів

виробництва на основі основних положень класичних концепцій. Ці підходи знайшли своє втілення в теорії пропорційності факторів і теорія специфічних факторів виробництва.

Друга група теорій — альтернативних, не піддаючи сумніву принципи класичних теорій міжнародної торгівлі, розширила предмет дослідження та проаналізувала ті сторони міжнародної торгівлі, які раніше ігнорувалися. До таких теорій відносяться теорія ефекту масштабу і гіпотеза переважного попиту.

Третя, найчисленіша група теорій технологічного напрямку, які будуються на принципово інших методологічних засадах. Їх автори відкидають класичні теорії, вказуючи на їх минулий характер і акцентуючи увагу на необхідності конструювання нових теорій, які реально відображають складну структуру сучасної міжнародної торгівлі.

При тому, що кожна з сучасних теорій претендує на роль теорії міжнародної торгівлі, найповніше пояснює поглиблення участі розвинених країн у міжнародному поділі праці та залучення менш розвинених країн до системи міжнародного обміну за трудомістким і деяким капіталомістким виробами. В цілому всі вони, безумовно, стали кроком вперед на шляху усвідомлення сучасних світогосподарських зв'язків, оскільки зуміли відбити високий рівень інтернаціоналізації господарського життя, і у них втілюється уявлення про необхідність переходу до вивчення світового господарства як єдиної системи. В подальших наукових дослідженнях ці різні підходи були синтезовані і теорія порівняльних переваг отримала новий вимір.

Як зазначає фінансист Дж. Сорос, однією з основних причин поширення негативних наслідків процесу глобалізації є те, що політичною елітою багатьох країн на озброєння взята ідея ринкового фундаменталізму або вільного підприємництва, недооцінена можливість регулювання економічного розвитку в планетарному масштабі [15, с. 23].

Таким чином, першочерговим завданням держави є вирішення існуючих проблем підприємництва шляхом створення нових підходів щодо його розвитку та ефективного функціонування і забезпечення піднесення його ролі і значущості в національній економіці до загальносвітового рівня. Лібералізація по своїй суті, зазначає А. С Ілларіонов, — це розширення економічних свобод дій суб'єктів підприємницької діяльності, зняття або зменшення політичних, юридичних та адміністративних обмежень приватної ініціативи [3].

На сучасному етапі лібералізаційні процеси у світовій економіці набули ознаки глобальної тенденції, що обумовлює підви-

щену увагу до них з боку держави [8, с. 17]. Саме лібералізація світових ринків повинна забезпечити зростання ділової активності бізнесу.

Однак, у даному питанні необхідний відповідний консенсус національних і глобальних інтересів, оскільки рівень економічного розвитку країни, необхідність досягнення макроекономічної стабільності і забезпечення економічної безпеки країни не дозволяють у повному обсязі ігнорувати заходи протекціонізму. Підтримка експортерів і захист товаровиробника для внутрішнього ринку мають бути врівноважені з загальносвітовими лібералізаційними процесами в інтересах національної економіки.

Отже, навіть короткий аналіз генезису, становлення і трансформацій теорій міжнародної торгівлі дає підставу для висновків. Теоретичне обґрунтування політики вільної торгівлі і протекціонізму було актуальним і затребуваним на протязі всієї історії міжнародної торгівлі.

Неокласична гіпотеза спочиває на фундаментальній гіпотезі: обмін здійснюється у відповідності з принципами ринку, тобто залежить від вільного співвідношення попиту та пропозиції. Якщо ж це не так і, особливо, якщо деякі учасники обміну в стані спотворити умови конкуренції на свою користь, то глобальна економічна оптимізація не забезпечується, як і оптимізація на рівні кожного з учасників цього обміну.

Література

1. Довгаль О. А. Протекціонізм і лібералізм у процесі глобалізації світової економіки (Питання теорії і методології): Монографія / О. А. Довгаль; Нар. укр. акад. — Х. : Вид-во НУА, 2004. — 320 с.
2. Лукасьян Г. М., Нинціева Г. В. История экономической мысли. — СПб.: Питер, 2008. — 176 с.
3. Илларионов А. Н. Формула процветания [Электронный ресурс] / А. Илларионов; Ин-т Катона; Ин-т экономического анализа : Доклад на конференции «Свобода, торговля и мир: региональная повестка дня», Тбилиси, 26 окт. 2006 г. — Режим доступа: <http://www.cato.org>.
4. История экономической мысли: Курс лекций. Ч. 1 / Под ред. И. Д. Удальцова, Ф. Я. Полянского. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. — 512 с.
5. Історія економічних учень: Підручник / [Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін.; За ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко]; Київ. нац. екон. ун-т. — К., 1999. — 456 с.
6. Історія економічної думки України: Навч. посіб. для студ. екон. вузів і ф-тів / Р. Х. Васильєва, Л. П. Горкіна, Н. А. Петровська та ін. — К. : Либідь, 1993. — 272 с.

7. Крихунов В. Н. Таможенная политика России в конце XIX — начале XX века: Опыт борьбы протекционистов и фритредеров. Дисс. канд. истор. наук. спец : 07.00.02 / Военный университет. — М., 1998.

8. Королевська Н. Ю. Вплив глобалізаційних та лібералізаційних процесів на розвиток малого підприємництва в Україні // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2012. — № 15 (186). — Ч. 1.

9. Коропецький І. С. Українські економісти XIX століття та західна наука / І. С. Коропецький; Голов. ред. С. В. Головкин. — К. : Либідь, 1993. — 192 с.

10. Милль Дж. С. Основы политической экономии / Дж. С. Милль. — М. : Прогресс, 1980. — Т. 2. — 415 с.

11. Наоми Кляйн. Доктрина шока: расцвет капитализма катастроф. — М. : Добрая книга, 2009.

12. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения: Сочинения: Пер. с англ. / Д. Рикардо. — М. : Госполитиздат, 1955. — Т. 1. — 360 с.

13. Рикардо Д. О внешней торговле // Начала политической экономии и налогового обложения. Соч., Т. I, пер. М. Н. Смит. — М. : Госполитиздат, 1955.

14. Пейро М. Международные экономические, валютные и финансовые отношения: Пер. с фр. / М. Пейро; Общ. ред. Н. С. Бабинцевой. — М. : Прогресс: Универс, 1994. — 496 с.

15. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности. Пер. с англ. С. К. Умрихиной, М. З. Штернгарца. — М. : ИНФРА-М, 1999.

16. Торопицын И. В., Татищев В. Н. О проблемах социально-экономического развития России в первой половине XVIII века : диссертация ... канд. ист. наук : 07.00.02. — М., 2000. — 325 с.

17. Удовенко С. П. Таможенный тариф в регулировании внешней торговли: зарубежный опыт и российская практика / С. П. Удовенко. — Рос. тамож. акад. С.-Петерб. филиал им. В. Б. Быкова. — СПб., 2000. — 293 с.

18. Флоря Б. Н. Внешнеполитическая программа А. Л. Ордина-Нащокина и попытки её осуществления / Институт славяноведения РАН. — М. : Индрик, 2013. — 448 с.

19. Янжул И. Английская свободная торговля. Исторический очерк развития идей свободной конкуренции и начал государственного вмешательства / И. Янжул. — М., 1882. — Вып. 2: Период свободной торговли. — 165 с.

20. Chang, Ha-Joon (Cambridge University, UK): Kicking Away the Ladder: How the Economic and Intellectual Histories of Capitalism Have Been Re-Written to Justify Neo-Liberal Capitalism. URL: http://www.paecon.net/PAEtexts/Chang_1.htm (дата обращения: 28.06.12)

Reference

1. *Dovgal O. A.* Protectionism I liberals at process GlobalSat swova of (Pytanya theory I methodolog): Monograph / O. A. Dovgal; Nar. RBM. Acad. — H.: View-in Hya, 2004. — 320 p.
2. *Gukasyan G. M.* Ninawa CENTURY History of economic thought. — SPb: Peter, 2008. — 176 p.
3. *Illarionov A. N.* The formula for prosperity [Electronic resource] / A. Illarionov; Inst. of Cato; Inst. of economic analysis : Report on the conference «Freedom, trade and the world: a regional agenda», Tbilisi, 26 Oct. 2006 — Mode of access: <http://www.cato.org>.
4. History of economic thought: a Course of lectures. Including 1 / Ed. by I.D. Udaltsov, PA Polanski. — M.: Izd-vo Mosk. University, 1961. — 512 p.
5. The history economy is really: Juchnik / [L.Y. Korniychuk, the CONCENTRATION Tatarenko, A. M. Lieutenant that in.; For amended L.Y. Korniychuk, the CONCENTRATION Tatarenko]; Kyiv. the NAC. Econ. University T. — K., 1999. — 456 p.
6. The history of the economical pillows Ukraine: Navc. posb. for stud. Econ. WUSV i f-TV / R. H. Wasilla, L.P. Gorky, N.A. of Petrovska that in. — K.: Libdl, 1993. — 272 p.
7. *Krikunov N. R.* Customs policy of Russia in the late XIX — early XX century: the Experience of the struggle of the protectionists and the free traders. Diss. Kida. STO. Sciences. special : 07.00.02./ Military University. — M., 1998.
8. *Korolevska N. U.* Influence globalsecure laralay processes on the evolution of small ppprint in Ukraine // Bulletin Of the East-Ukrainian national University men of Volodymyr Dahl, 2012. No. 15 (186). — 1 o'clock.
9. *Koropecky I. S.* Ukrainian economists of the nineteenth century and Western science / I. C. Koropecky; CH. Ed. S.V. Golovko. — K.: Lybid, 1993. — 192 p.
10. Mill Gg. Fundamentals of political economy/JS mill. — M.: Progress, 1980. — T. 2. — 415 p.
11. *Naomi Klein.* The shock doctrine: the heyday of disaster capitalism. — M.: Good book, 2009.
12. *Ricardo D.* the Beginning of political economy and taxation taxation: Essays: First. from English. / A. Ricardo. — M.: Gospolitzdat, 1955. The so-1. — 360 p.
13. *Ricardo D.* On foreign trade // the Beginning of the political economy and the tax burden. Soch., So I, trans. M. Smith. — M.: Gospolitzdat, 1955.
14. *Pebro M.* International economic, monetary and financial relations: TRANS. with FR. / M. Perro; General. edited NS Babintsev. — M.: Progress: universal, 1994.) — Rev. 496 p.
15. *Soros Gg.* The crisis of world capitalism. The open society is in danger. TRANS. from English. S. Kaliev Originai, MS of Sternhartz. — M.: INFRA-M, 1999.

16. *Tropicin I. V., Tatishchev V. N.* About the problems of socio-economic development of Russia in the first half of the eighteenth century : the dissertation ... of candidate of historical Sciences : 07.00.02. The Moscow, 2000. the 325 p.

17. *Udovenko S. P.* Customs tariff regulation of foreign trade: foreign experience and Russian practice / S. P. Udovenko. — Grew. Executive Executive. Acad. S. St. Petersburg. a branch of them. C. B. Bykov. — SPb, 2000. — 293 p.

18. Florea B.N. Foreign policy program A.L. Ordina-Nashchokin and attempts at its implementation, and the Institute of Slavic studies of the Russian Academy of Sciences. — M.: Indrik, 2013. — 448 p.

19. *Angel I.* English free trade. Historical sketch of the development of the ideas of free competition and began government intervention / research Angul. — M., 1882. — Vol. 2: the Period of free trade. — 165 p.

20. *Chang Ha-Joon.* (Cambridge University, UK): Kicking Away the Ladder: How the Economic and Intellectual Histories of Capitalism Have Been Re-Written to Justify Neo-Liberal Capitalism. URL: <http://www.paecon.net/PAEtexts/Chang 1.htm> (дата обращения: 28.06.12)

Стаття надійшла до редакції 25.09.2013 р.